

Kirkegårdenes kulturelle og rekreative værdier

Af Stine Helweg

Kirkegårdsvejleder, Københavns Kirkegårde

Kulturarv er kirkegårdsdriftens væsentligste biprodukt. Kirkegårdene rummer nogle store kulturelle og også rekreative værdier, som er om ikke utilsigtede, så i hvert fald ikke det primære formål med vores kirkegårde. Vi driver ikke begravelsespladser for at ophobe kulturelle værdier eller for at udstyre borgerne med smukke omgivelser, men det følger bare med, næsten af sig selv, som en helt integreret del af vores oplevelser af, hvad det vil sige at gå på kirkegården. Og selv om driften er hovedsagen, så er dette bagtæppe af kulturelle og rekreative værdier afgørende at gøre sig klart – kirkegårdene har i begge henseender noget unikt at byde på, og det skal vi værne om.

Rekreative værdier

På hovedstadens kirkegårde, især de største af dem, kan man finde fred og ro; noget, som kommunens eget såkaldte 'bylivsregnskab' dokumenterer som i stigende grad efterspurgt af de på mange måder støjplagede københavnere. Vi har også landskabsarkitektur af høj kvalitet, skabt af fagfolk med forstand på deres felt. På alle københavnske kirkegårde finder man smukke grønne rum, som er dejlige at være i, ofte med opholdspladser: bænke, eller græsplæner, hvor det pga. enten fraværet eller en meget lille tilstedeværelse af synlige gravsteder virker naturligt at slå sig ned. Vi ved at for eksempel børnehaver benytter nogle af vores mere affolkede arealer på den måde, og individuelle borgere gør det også. Det er fint i tråd med kommunens politik, der længe har set den form for ophold som 'inden for rammen' af de muligheder man har for rekreativ udfoldelse på kirkegårdene i København – under behørig hensyntagen til gravstedsejere, selvfølgelig.

Side 49:

De københavnske kirkegårde er store, og mange former for rekreativ udfoldelse kan fint udspille sig side om side med dét, det egentlig handler om: at tilvejebringe, passe og værne om gravstederne for de døde. Foto: Ursula Bach.



Kirkegårdenes rekreative værdier omfatter også kunstværker, opstillet for at udsmykke selve kirkegården. Der er en lang tradition for kunst på de københavnske kirkegårde, formentlig fordi kunst nok bedre end så meget andet kan tale om de ting, der er svære at finde ord for – døden for eksempel.

Til kirkegårdenes rekreative værdier hører også muligheden for fysisk udfoldelse. Man kan gå ture på alle kirkegårde i København, og hunden er velkommen – i snor. På de større kirkegårde er en løbetur også fuldt acceptabelt, lige som cyklister er velkomne dér – dog altid kun ad udvalgte ruter. Det er fint at cykle gennem Bispebjerg Kirkegårds poppelallé, det er ikke fint at cykle på en grussti omgivet af gravsteder.

Dødens nærvær

Heldigvis er det ikke kun på Københavns kirkegårde, at københavnernes kan finde ro, skønhed, opholdspladser, kunstværker og en ramme om fysisk udfoldelse – det kan byens parker også tilbyde. I et rekreativt perspektiv kan en sidestilling af de to typer grønne områder derfor ligge snublen nær. Der er dog også forskelle – selv i et alene rekreativt perspektiv, og de forskelle er vigtige at hæfte sig ved, både i det daglige og når man skal træffe beslutninger, der har konsekvenser for de næste mange års drift af kirkegårdene.

Et smukt, grønt rum - ja, men med spredte sten der minder os om dets primære funktion som begravelsesplads. Afdeling A på Københavns Vestre Kirkegård. Foto: Københavns Kirkegårde.





Som et af de få steder i samfundet møder vi på kirkegården både menneskers sorg og omsorg for de døde. Foto: Ursula Bach.

Man kan vælge at definere forskellene negativt, nemlig ved alt det, vi først og fremmest af hensyn til de pårørende ikke vil have foregår på en kirkegård, men som byens parker fint kan lægge jord til: boldspil, grillaftener eller filmforevisninger under åben himmel for eksempel.

Men man kan også definere forskellen på kirkegårde og parker positivt og altså – i stedet for at fokusere på dét, man ikke må på en kirkegård – se på, hvad man får i stedet. Hvad tilbyder kirkegårdene, som parkerne ikke kan matche?

Ja – døden ikke mindst. På kirkegårdene er døden overalt. Man ser altid gravsten og gravsteder, når man færdes der. Nogle gange passerer man åbne, tomme grave – huller i jorden, klargjort til en begravelse eller en urnenedsættelse senere på dagen. Nogle gange overhales man af rustvogne med kister indeni og et begravelsesfølge efter sig. Nogle gange går man forbi mennesker i sorg.

Døden er nærværende, og det nærvær er et meget vigtigt element i den oplevelse, det er at bruge en kirkegård rekreativt – altså at færdes der uden et særligt ærinde, men blot fordi der er rart at være. Dødens nærvær slår en grundtone af alvor an. Det er pludselig nærliggende at gøre sig tanker om ens egen forgængelighed og død, og måden man selv har brugt og bruger sit liv på. De største ting er lige ved hånden på kirkegården. Digteren Klaus Høeck har til et kunstværk opstillet på Københavns Assistens Kirkegård skrevet et haiku, altså et digt på 3 linjer og med 17 stavelser (5-7-5), og det



At gøre sig tanker om egen dødelighed er værdifuldt for alle mennesker. På kirkegården er det nærliggende. Digt af Klaus Høeck, fra kunstværk på Assistens Kirkegård i København.
Foto: Stine Helweg.

digt udtrykker meget rammende, hvad kirkegårdene giver – som parken aldrig kan matche. Digtet lyder sådan her: hvad søger du her / hvor liv er blevet til sten / find din egen død.

På kirkegården falder det let at gøre sig tanker om dét – din egen død. Og at få adgang til den slags tanker er værdifuldt for alle mennesker. Den værdi, den helt særlige egenkab ved kirkegårdene som rekreative rum, er det efter min mening fantastisk vigtigt at holde sig for øje - både i den daglige drift og når vi udvikler og for eksempel overvejer, hvad kirkegårdene kan bruges til ud over dét, de primært er sat i verden for. Hvad man end kan finde på i den sammenhæng, så bør det uden diskussion udfolde sig på den præmis, at dødens nærvær ikke skal overdøves.

Gravsten

Kirkegårdene adskiller sig helt indlysende også positivt fra parkerne på den parameter, der hedder kulturarv. Vi har kulturhistorie i så rigt mål, at vel næppe nogen park kan modsvare det – først og fremmest i form af gravsten. Gravsten er kirkegårdskulturens vigtigste genstand; her har vi noget, som ingen andre kan tilbyde. H.C. Ørstedes naturfilosofi kan man studere alle steder - det er bare at tage bogen med – men stenen der blev sat over ham, den skal man på kirkegården for at se. Gravstenen er vores unikke kulturprodukt. Den er også vores særlige forpligtelse, hvilket efter min mening kun kan betones så meget desto kraftigere i kølvan-

det på den nye vejledning om registrering af gravminder, der som bekendt har reduceret de oprindeligt syv bevaringskriterier til fire og erstattet påbuddet "skal bevares" med et "kan". I det mindste tvinger de nye regler på området os ikke til at destruere det, vi allerede har registreret ud fra de gamle kriterier – og selv om "kan" er en væsentlig forringelse i forhold til "skal", så gives der trods alt fortsat mulighed for, at fortjenstfulde personers gravminder, og de kunstneriske gravminder, og dem med udsmykning af særlig interesse, og dem med inskriptioner af usædvanlig og særlig bemærkelsesværdig karakter kan blive stående på kirkegårdene. Det bør vi arbejde for.

Vi bør også arbejde for at give de gamle gravsten en ordentlig placering. Har man alene de kulturhistoriske interesserer for øje, ja så er en ordentlig placering ensbetydende med, at de gamle sten bliver stående på gravene. Det er mere autentisk; blandt andet fordi man også får beplantning og eventuel indhegning med som bonus. Når stenene bliver stående sikrer man også, at der er kulturhistoriske gravminder at se på hele kirkegården og ikke kun på udvalgte steder. Og så er det jo - af uransagelige årsager - mere interessant og rørende

Bevaringsværdige gravsten gør sig bedst på selve graven, men lapidarier kan næppe helt undgås. Vestre Kirkegård, København.
Foto: Stine Helweg.





Vestre Kirkegårds lapidarium er et godt eksempel på, at hjemløse gravsten godt kan genplaceres på en smuk og fin måde.
Foto: Stine Helweg.

at se et navn på en gravsten og vide, at her ligger personen så også, end når grav og gravsten skilles ad.

Så - den bedste placering er graven. Men hvor det ikke kan lade sig gøre, må man ty til lapidarer. Som det bl.a. blev beskrevet i sidste udgave af nærværende årsskrift, kan et velplaceret og velindrettet lapidarium være smukt og fint – lapidariet på Vestre Kirkegård i København er efter min mening ret eksemplarisk.

Forfald

Et firecifret antal gravsten på de københavnske kirkegårde er erklæret bevaringsværdige, og selv efter de nye kriterier vil antallet skulle tælles i tusinder. Ideelt set burde alle disse gamle, bevaringsværdige gravsten bevares, dvs. restaureres og istandsættes så indskrifter og udsmykninger er synlige, både nu og fremover. Har man kendskab til kommunal driftsøkonomi, vil det næppe komme bag på én, at der i København ikke tilnærmelsesvis er penge nok til dét. Jeg er selv tilbøjelig til at mene, at det må vi finde os i. Det er selvfølgelig et spørgsmål om politisk prioritering, men de levende har også nogle behov – plejehjem, vuggestuer og skadedyrsbekæmpelse og så videre – og så bliver der ikke så meget



Man kan begræde, at mange bevaringsværdige sten og gitre i realiteten ikke bevares, men forfalder. Der er dog også en vis skønhed i det. Foto: Københavns Kirkegårde.



Et par bogstaver mangler, men stenen står endnu og udgør i samspil med vegetationen fortsat en gave til den forbipasserende. Foto: Københavns Kirkegårde.

Snart kan tavlens inskription ikke længere tydes med det blotte øje, men gravstedets forfald er ikke kun et problem. Det frodige virvar slår en stemning an, som giver mening her i "de dødes have".

Foto: Københavns Kirkegårde.



tilbage til de dødes sten, i hvert fald ikke så meget, som vi kunne bruge. Så - et vist niveau af forfald i skønhed må vi acceptere. Man kunne sågar vælge at se det meningsfulde i det, for - intet holder evigt, og hvis ikke det må kunne ses på kirkegårdene, hvor så? Jeg synes godt, at man kan se det pittoreske forfald som nok et element i dét særlige, kirkegårdene har at byde på.

Kirkegårdsanlæg og gravstedstyper

Kirkegårdsanlæg er også kulturarv. Det er ikke ensbetydende med, at de så også har kulturhistorisk værdi, men overlap er ikke ualmindeligt. Karakteristiske grundplaner, hækforløb, alléer, stier og veje udgør lige som kapeller, diger og mure en vigtig bestanddel af kulturarven på kirkegårdene – og af en kirkegårds identitet. Hvad ville Assistens Kirkegård i København være uden sine (fredede) mure? Hvor stor betydning har ikke poppelalléen ud for Grundtvigskirken for Bispebjerg Kirkegård? Ja, i hvert fald tilpas stor til, at Københavns Borgerrepræsentation prompte bevilgede penge til en genplantning efter den desværre nødvendige fældning af de mere end 80 år gamle popler dette efterår.

Gravstedsanlæg er også kulturhistorie, om end en form for kulturhistorie, som det kan være vanskeligere at værne om end mure og alléer og gravsten for den sags skyld. Det er ikke usandt, at brug er det bedste værn, og holder folk for eksempel op med at købe kistegravsteder, så kan man som

kirkegårdsmyndighed selvfølgelig ikke opretholde store arealer med kistegrave på kirkegården, blot fordi den begravelsesmåde har været brugt i tusind år. Men man kan forsøge at påvirke udviklingen, så nyt og gammelt og/eller gammelt i nye klæder kan trives side om side. Og jeg mener faktisk, at der påhviler os, der arbejder med kirkegårde, et ansvar for at forsøge at sikre, at begravelseskulturen ikke bliver en monokultur, hvor kun én eller to typer gravsteder fylder kirkegårdene. Et varieret gravsteds-’landskab’, hvor ikke bare vor tids herskende smag manifesterer sig, er simpelthen mere interessant at opholde sig i – og ja, har kulturel værdi.

En særlig slags gravstedsanlæg er værdifællesskabernes. Det siger meget om et samfund, hvordan man grupperer sig på kirkegården. I gamle dage kunne man erhverve familiegravsteder af 1. takstklasse på Københavns kirkegårde - med god udsigt, mange kvadratmeter og garanti for ikke at få en fatigprås til nabo. Den slags sælges ikke mere. Til gengæld kan

En kirkegårds alléer, gravstedsanlæg og bygninger er også kulturarv. Hvad ville f.eks. Assistens Kirkegård være uden sine mure?

Foto: P. Wessel.



i dag f.eks. grønlændere, færingar og svenskere ligge sammen i fælles anlæg. Katolikker, muslimer og Frelsens Hær har også egne afdelinger på de københavnske kirkegårde, og senest har også ateister og 'gadens folk' (de hjemløse) etableret selvstændige afsnit på nogle af kirkegårdene. Og det er i sig selv kulturhistorie – levende endda, for det giver altså fortsat mening for os at samles i værdifællesskaber på kirkegården. Blot er parametrene nogle andre i dag end for 100 år siden.

Altså

At drifte en kirkegård indebærer næsten pr. definition, at man også forandrer og udvikler den. Det kan sagtens gå hånd i hånd med et værn om de kulturelle og rekreative værdier, som findes her – det kræver først og fremmest, at man besinder sig på dem. Følgende elementer bør indgå i huskelisten:

- En identifikation af og respekt for de landskabelige værdier, kirkegårdene rummer.
- En bevidsthed om det smukke og vigtige i, at her omgiver døden os.
- En bevågenhed omkring gravstenene og det, de har at fortælle.
- En bestræbelse på at give gravstenene en ordentlig placering.
- En forståelse for, at også bygninger, anlæg og gravstedsformer er kulturværdier, og at vi derfor faktisk ikke kan pille ved noget på en kirkegård uden at pille ved vores fælles kulturhistorie. Det er ikke forbudt - træer skal fældes og anlæg skal ryddes – nogen gange – men man skal bare huske at tænke sig om. Ikke alt har værdi, men alt kan have værdi.
- En bevidsthed om egen lidenhed. Når man færdes på kirkegårde, bliver man let mindet om det faktum, at os der går her og regerer, ja det er så os, der er levende nu – men det bliver vi ikke ved med at være, og under evighedens synsvinkel er der rasende kort tid til, at det er os, der skal i jorden. Dermed også sagt, at de værdier, vi forvalter, ikke er vores ejendom. De er blot midlertidigt betroet os af dem, der kom før os, sådan at dem, der kommer efter os også kan få glæde af dem.



Det siger meget om et samfund, hvordan man grupperer sig på kirkegårdene. Nu til dags sælger vi ikke længere familiegravsteder af 1. takstklasse; til gengæld ligger f.eks. hjemløse sammen i dag – efter eget ønske. Gravplads for gadens folk.
Foto: Stine Helweg.